

MAPA GEOLOGICZNO-TURYSTYCZNA gminy STRZEGOWO

Centrum Kulturowo-Historyczne „Kantor Młyński”

ul. Ciechanowska 20
06-445 Strzegowo
tel. 23 679 40 89
e-mail: ug@strzegowo.pl

www.strzegowo.pl

czynne: wt.-sb. w godz. 10-15.30; w nd. w godz. 10-14.
Obsługa, sprzedaż kart wstępu, rezerwacje pokoi
gościennych w budynku dyrekcji oraz w wybranych
leśniczówkach, wypożyczalnia rowerów, bezpłatny dostęp
do Internetu.

Informacja turystyczna:

Towarzystwo Rozwoju Gminy Strzegowo

ul. Wyzwolenia 15
06-445 Strzegowo
tel./fax. 23 679 40 74
e-mail: trgs@o2.pl

Muzealia

ul. Wyzwolenia
06-445 Strzegowo
czynne: wt.-sb. w godz. 15-15.30;
w nd. w godz. 10-14.

Urząd Gminy Strzegowo

Plac Wolności 32
06-445 Strzegowo
tel. 23 679 40 04
fax. 23 679 40 47
e-mail: ug@strzegowo.pl
www.strzegowo.pl
czynne: pn.- pt. w godz. 8-16

Gminny Ośrodek Kultury Dom Twórczości Regionalnej

ul. Wyzwolenia 4
06-445 Strzegowo
tel. 23 679 40 89

Opracowanie:

Joanna Rychel,
Katarzyna Pochocka-Szwarc,
Radosław Wasiluk

Współpraca:

Jolanta Iwańczuk,
Mirosław Krawczyk, Dariusz Gałązka

Konsultacja:

Bożena Robakiewicz, Tadeusz Kulas, Zbigniew Welenc

Redakcja:

Elżbieta Nauwaldt, Joanna Siewiorek

Opracowanie cyfrowe i redakcja techniczna:

Ewa Piotrowska, Joanna Rychel

Powstanie mapy zainicjował i akceptował do druku:

Dyrektor
Państwowego Instytutu Geologicznego
Państwowego Instytutu Badawczego,
prof. dr hab. Jerzy Nawrocki

Projekt okładki:

Agnieszka Kapuścińska

Zdjęcia na okładce:

Joanna Rychel, zasoby Gminy Strzegowo

skala 1:50 000

© Copyright by
Państwowy Instytut Geologiczny
Państwowy Instytut Badawczy
Warszawa 2012

ISBN 978-83-7538-970-8

Gmina Strzegowo jest położona w województwie mazowieckim, w powiecie mławskim, przy drodze krajowej nr 7 Warszawa-Gdańsk. Zajmuje obszar Niziny Północnomazowieckiej, w dorzeczu rzeki Wkry, w północno-wschodniej części Równiny Raciąskiej i południowej części Wzniesień Mławskich (Kondracki, 2007). Jej powierzchnia wynosi 214,2 km², z czego użytki rolne stanowią ok. 71% powierzchni, a łąskie ok. 23,4%. Jest to gmina wiejska z siedzibą Urzędu Gminy w Strzegowie (fot. 1).

Fot. 1. Urząd Gminy w Strzegowie (fot. J. Rychel)

RYS HISTORYCZNY

Etymologia nazwy miejscowości Strzegowo wskazuje na strażniczą rolę tej osady. Nazwa pochodzi od starostwiarzkiego imienia „Strzegomir” (strzeże pokoju). Pierwsza wzmianka o Strzegowie pojawiła się w 1349 r., w dokumencie dotyczącym przypisania Strzegowa i Unierzyża do powiatu raciąskiego na ziemi plockiej.

Rozwój osadnictwa nastąpił pierwotnie na „Zawodziu”, prawobrzeżnej części Strzegowa, należącej do ziemi plockiej. Lewobrzeżna część osady należała do ziemi zawkrzeńskiej w powiecie szreńskim. Lokalizacja osadnictwa zapewne była związana z przeprawą przez Wkrę. Wczesnonieodwiedzone centrum osadnicze w tym rejonie było skupione w Unierzyżu.

Więcej informacji na temat osady Strzegowa pochodzi z początku XV w., kiedy właścicielem Strzegowa, Pokrytek i Prusocina, a następnie Mdzewa, Augustowa oraz Drogoski był Stanisław ze Strzegowa, protoplasta rodu rycerskiego herbu Dołęga. Pełnił on wysokie funkcje administracyjne i sądowicze, był zaufanym księżą mazowieckim – Siemowita IV i Władysława I. Ród ze Strzegowa przysłał nazwisko Strzegowski herbu Dołęga. W 1420 r. biskup plocki na prośbę Stanisława ze Strzegowa powołał parafię w Strzegowie. W XVI w. upadł ród Strzegowskich, a ich majątek przejęli spokrewnieni z nimi Dołęgowie herbu Dołęga, spowinowaceni z królem Kazimierzem Wielkim. W 1793 r. Strzegowo znajdowało się pod zaborem pruskim, w wsiach osiedlano niemieckich rolników, a do miasteczek przybywali rzemieślnicy z Prus.

Rozwój osady rozpoczął się w drugiej połowie XIX w. oraz na przełomie XIX i XX w. po uwłaszczeniu chłopów. Przebiegały wtedy szlaki komunikacyjne i handlowe Warszawa-Prusy i Płock-Ciechanów, a Strzegowo, należące do gminy Unierzyż, na wiele lat stało się ważnym ośrodkiem handlowym i przemysłowym. W osadzie, w której mieszkało 500 mieszkańców znajdowały się: kościół parafialny, stacja pocztowa, huta szkła „Emilia”, hamernia, tartak, młyn wodny, cegielnia i karczma. Odbływały się tu słynne niedzielne targi (głównie koński, bydłowy i bławatny), które przetrwały do dnia dzisiejszego. Już w 1921 r. w Strzegowie mieszkało ponad 1800 osób. Społeczeństwo strzegowskie było zróżnicowane pod względem wyznaniowym: najliczniejszą grupę stanowili katolicy (ponad 1200 osób), drugą co do wielkości byli wyznawcy judaizmu (ok. 600 osób), pozostali to ewangelicy (ponad 30 osób) i baptyści (kilkanaście osób). Do dziś zachował się układ rynku z tamtych czasów z wyraźnie widocznym wpływem architektury żydowskiej.

W okresie międzywojennym właścicielami dóbr ziemskich Strzegowa byli Frejmanowie, spółka Szulc i Bracia oraz Henryk Klauze.

W 1813 r. podczas kampanii napoleońskiej przemaszerowały wtedy w kierunku Płocka wojska sprzymierzone przeciw Napoleonowi, a w czasie powstania styczniowego miały tu miejsce liczne walki partyzanckie, m.in. potyczka z Kozakami wycofującego się oddziału pod dowództwem Z. Padlewskiego. Na cmentarzu parafialnym w Unierzyżu znajduje się grób Tomasza Kolbego – dowódcy oddziału powstańczego z tego okresu – który zginął bohaterską śmiercią podczas walk z Kozakami.

Z rejonem Strzegowa nierozwalnie są związane chlubne karty polskiego oręża w XX w. Jedną z nich była szarża wojsk polskich pod Żurominkiem, w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Doszło do starcia 5. armii generała Sikorskiego z pułkiem kozackim Gaj Chana, który uciekł po ciężkiej walce na teren Prus Wschodnich.

W okresie II wojny światowej w wyniku działań wojennych prowadzonych na tym obszarze i licznych pożarów, Strzegowo uległo znacznemu zniszczeniu. Wielkim bohaterstwem wykazał się ppor. rez. Andrzej Ziółkowski z 5. batalionu 32. Pułku Piechoty, którego pluton nie pozwolił zniszczyć niemieckim samolotom drewnianego mostu na rzece Wkrze w Strzegowie. Po ciężkich bojach pod Mławą, 4 września 1939 r. przez tereny dzisiejszej gminy Strzegowa cofała się w kierunku Modlina i Płocka polska 20. Dywizja Piechoty, nazwana „Żelazną dywizją”. Zniszczono: Wąsiewo, Żurominek, Mdzewo, Strzegowo, Unierzyż i Kowalewko. Pomimo że Strzegowo nie miało żadnej infrastruktury wojskowej, zostało trzykrotnie zbombardowane. Mogiły obrońców ojczyzny z 1920 i 1939 r. znajdują się na cmentarzu w Strzegowie i w okolicznych wsiach.

Po II wojnie światowej Strzegowo zostało odbudowane. Powstały tu: przedszkole, biblioteka, ośrodek zdrowia i gimnazjum, a w 1963 r. – Liceum ogólnokształcące. W 1972 r. uchwałą Rady Narodowej w Warszawie utworzono w powiecie mławskim gminę Strzegowo. W skład gminy weszło 28 sołectw.

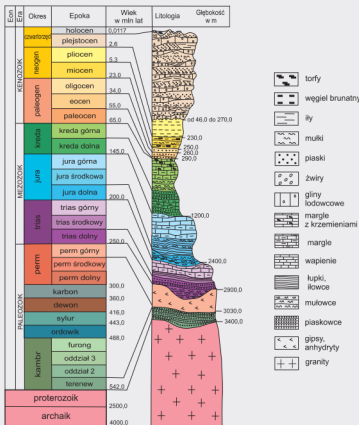
BUDOWA GEOLOGICZNA

Omawiany obszar znajduje się na skłonie platformy wschodnioeuropejskiej. Jest to rozległa jednostka geologiczna zbudowana ze skał krystalicznych (tzw. cokołu krystalicznego, krystaliniku) utworzonych w proterozoiku (ponad 540 mln lat temu). Na skałach cokołu krystalicznego leżą prawie poziomo ułożone skały pokryw osadowej (o miąższościach od kilkuset do 5000 m), które powstały w paleozoiku, mezozoiku i kenozoiku (rys. 1).

Cokół krystaliczny. Wgłębna budowa geologiczna obszaru objętego granicami niniejszej mapy została poznana dzięki głębokim wierceniom badawczym, wykonanym w Sławkowie (3185 m), Żłotowie (2670 m), Pąckowie (3401 m), Piępińsku (2730 m) i Rydzynie Włościańskim (268 m).

W utworze wykonanym w miejscowości Pąckowo na głębokości 3400 m nawiercono skały podłoża krystalicznego wieku proterozoicznego, które powstały ponad 540 mln lat temu i budują zachodni fragment rozległej struktury geologicznej, zwanej **wyniesieniem mazursko-suwańskim**.

Pokrywa osadowa. Bezsprzecznie na powierzchni krystaliniku leżą płaskowce należące do kambru (głębokość 3030 m). Reprezentują one osady powstałe w morzach epikontynentalnych (płytkich morzach okresowo zalewających części kontynentu) ponad 488 mln lat temu. Nie udomakmentowano osadów ordowiku, syluru, dewonu i karbonu. Powyżej kambryjskich płaskowców, na głębokości 2900 m, występują gipsy i anhydryty powstałe w permie, ponad 250 mln lat temu. Osady te wytrącały się w płytkich zbiornikach wodnych, w warunkach klimatu suchego i półpustynnego.

Rys. 1. Profil litostratigraficzny rejonu Strzegowa (na podst. Tabeli stratygraficznej Polski, 2008 z uzupełnieniami autorów)

Osady mezozoiczne to mulowce, piaskowce, ilowce oraz wapienie i margle wieku triasowego. Zostały one nawiercone w Pączkowie na głębokości od 2400 do 2900 m. Powyżej występują jurajskie mulowce, ilowce i wapienie, powstałe w ciepłych morzach ponad 145 mln lat temu (udokumentowane na głębokości od 1200 do 2400 m). Osady rozległych mórz z okresu kredy znajdują się na głębokości od 290 do 1200 m. Są to margle oraz margle zawierające krzemienie, mulowce i piaskowce powstałe w ciepłych morzach, które przykrywały ten obszar w okresie od 145 do 65 mln lat temu. Udokumentowano je w otworach w Pączkowie i Sławkowie.

W erze kenozoicznej, w eocenie, tj. od ok. 55 do 34 mln lat temu, w płytkich zbiornikach morskich powstawały piaskowce z glaukonitem, które stwierdzono w otworach w Pierńpolu oraz w Rydzynie Włociańskim. Występują one na głębokości od 260 do 290 m.

W oligocenie (ok. 34 mln lat temu) nadal były akumulowane osady głębokomorskie w postaci piasków z glaukonitem. Rozpoznano je m.in. w otworze wykonanym w Rydzynie Włociańskim, na głębokości od 250 do 260 m.

W miocenie i piłocenie (od 23,0 do 2,6 mln lat temu) omawiany obszar był łądem ze słodkowodnym jeziorzyskami, w których odbywała się akumulacja łąków i mułków z wkładkami węgla brunatnego. Osady te są znane z Gradzanowa, Strzałkowa oraz Rydzyna Włociańskiego na głębokości ok. 230,0 m.

Osady czwartorzędowe były akumulowane w ciągu ostatnich 2,6 mln lat, głównie w plejstocenie. W okresie poprzedzającym zlodowacenia, w tzw. preglacjalie (od 2,6 do 1,2 mln lat temu), omawiany teren był niszczonym (erodowanym) łądem. Podczas plejstocenu (od 1,2 mln do 11,7 tys. lat temu) łądowały wielokrotnie pokrywały większą część Europy, w tym obszar Polski, wywierając ogromny wpływ na jego rzeźbę i panujące warunki środowiskowe. Okresy rozwoju pokrywy lodowej, czyli zlodowacenia (glacjaly), przeplatały się z okresami cieplejszymi, międzylodowcowymi (interglacjami), w których łądół zanikał.

Prezentowany na mapie obszar pokryty był łądółami siedmiu zlodowaceń: Narwi, Nidy, Sanu 1, Sanu 2, Odry, Warty i Wisły. W czasie następujących po sobie nasunięć łądółów były składane osady lodowcowe (gliny zwałowe), **wodnolodowcowe** (piaski i żwiry) oraz jeziorne (mulki) i **zastoiskowe** (ilty).

Podczas ociepleń (interglacjów), kiedy łądół ustępował z terenów znajdujących się na południe od obszaru dzisiejszego Morza Bałtyckiego, w rzekach i jeziorach gromadziły się piaski i żwiry oraz mulki, ility, torfy i gytie. Podczas ciepłych interglacjów rozwijały się wielogatunkowe lasy liściaste strefy umiarkowanej oraz ciepłolubna roślinność z bluszczem, jemiolą, bukszpanem, winoroślą, perukowcem i lilakami. Przejściowo, podczas ochłodzeń i ociepleń występowały bory iglaste.

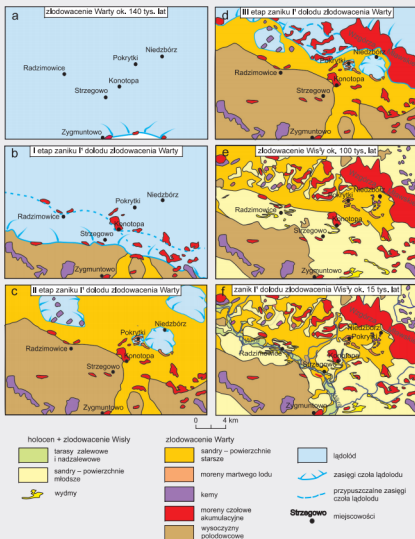
Po ustąpieniu ostatniego łądółu (11,7 tys. lat temu) w holocenie, procesy erozji i denudacji doprowadziły do **akumulacji** osadów w rzekach, bagnach i jeziorach.

Informacje dotyczące najmłodszej historii geologicznej tego rejonu pozyskano z badań osadów nawierconych w otworach kartograficznych wykonanych w: Woli Kaniowskiej (gl. 190 m), Strzałkowie (gl. 144 m), Rydzynie Włociańskim (gl. 265 m) oraz Strzegowie (gl. 110 m) i Pokrytkach (gl. 88 m). Największa na omawianym obszarze grubość osadów czwartorzędowych wynosi 270 m i została stwierdzona w otworze wiertniczym w rejonie Strzegowa, natomiast najmniejsza wynosi 46 m w okolicy Unieka.

RZEŻBA TERENU

W rzeźbie terenu gminy Strzegowo dominują rozległe, płaskie powierzchnie piaszczyste (**sandry**) rozcięte doliną Wkry, a od północy i północnego wschodu otulone pagórkami morenowymi, tzw. Wzniesień Mławskich. Wymienione formy kształtują obecny krajobraz ziemi zawkrzeńskiej. Powstały w czasie zlodowacenia Warty (około 140 tys. lat temu), interglacjalu eemskiego, zlodowacenia Wisły oraz holocenu.

W wyniku etapowego wytapiania się łądółu (**deglacjacji**) powstawały w pierwszej kolejności moreny czołowe akumulacyjne (w okolicy Zygmontowa) (rys. 2.a). Następnie, gdy czoło łądółu wycofało się stopniowo na północ, odsłaniały się powierzchnie glinistej wysoczyzny polodowcowej, moreny czołowe, **kemy** i zastoiska. Powstały nowe ciągi moren czołowych akumulacyjnych, a w kierunku południowym płynęły wody z topniejącego łądółu, tworząc sandr (rys. 2.b).

Rys. 2. Rekonstrukcja paleogeograficzna regionu Strzegowa
(K. Pochocka-Szwarc na podst. K. Wrotek, 2008 i M. Lichwa, 2007)

Po lokalnej **recesji lądolodu**, pozostały **bryły martwego lodu**, pomiędzy którymi płynęły wody roztopowe (rys. 2.c). W niewielkich obniżeniach na powierzchni lodu trwała akumulacja osadów, po wytopieniu lodu powstały z nich pagórki kemowe.

Kolejne nasunięcie lądolodu pozostawiło gliny zwalowe o miąższości do 10 m. Procesy wytapiania przeważały nad przyrastaniem masy lodu (proces ablacji), w wyniku czego powstał ciąg wzniesień, otaczających łukiem od północnego wschodu obszar dzisiejszej gminy Strzegowo. Są to moreny czołowe znane pod nazwą **Wzgórz Mławskich** (rys. 2.d).

Późniejszy zanik czoła lądolodu obejmował znaczne obszary, na których pozostawały bryły martwego lodu. Powstawały **zagłębienia końcowe**, a na ich obrzeżu **moreny martwego lodu** i kemy. Typowy krajobraz związany z takim powierzchniowym (aeralnym) zanikiem lądolodu znajduje się w podnóży Wzgórz Mławskich, pomiędzy Pokrytkami i Niedźborzem. Wody roztopowe płynące od czoła lądolodu niosły znaczne ilości materiału tworząc niewielkie sandry. Płaty sandrów zachowały się na powierzchni terenu w okolicach Strzegowa i Pokrytek (rys 2.d).

Około 100 tys. lat temu, podczas interglacjalu eemskiego, rosły tu lasy liściaste, a obszar ten podlegał procesom erozji i denudacji. W obniżeniach funkcjonowały niewielkie jeziora, w których gromadziły się osady organiczne (**gytie**, torfy) oraz mineralne (mułki, ilły). Kopalne jeziora (przykryte młodszymi osadami) są znane z okolic Niedźborza i Starej Maryśki.

Znaczące ochłodzenie związane było z **transgresją** ostatniego lądolodu złodowczenia Wisły (okres od ok. 100,0 do 11,7 tys. lat temu). Jego czoło znajdowało się około 20 km na zachód od obszaru gminy Strzegowo. Utworzył się tam tzw. **lob** Wisły, który dotarł do rejonu Płocka i wypełnił swoją lodową masą obniżenie obecnej doliny Wisły. W kierunku północnym, czoło lądolodu zatrzymało się na północ od Mławy w okolicy dzisiejszej Nidzicy (tzw. lob warmiński). W okolicy Strzegowa docierały wówczas wody roztopowe płynące od lądolodu w kierunku NW–SE. Z naniesionego materiału wodnołodowcowego powstały sandry w okolicy Radzimowic i Strzegowa (rys 2.e). Wcinały się one w starsze powierzchnie sandrowe pochodzące ze złodowczenia Warty. Pod koniec tego złodowczenia wzdłuż sandrów formowały się koryta rzeczne, w których zachodziła początkowo erozja, a następnie akumulacja rzeczna. Powstawały rzeczne tarasy nadzalewowe (od 2,5 do 3,5 m ponad poziom rzeki). Wtedy też powstała dolina Wkrzy (rys. 2.f).

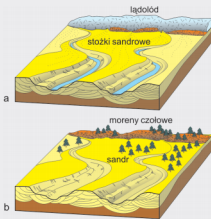
Około 15 tys. lat temu, w wyniku globalnego wzrostu temperatury, rozpoczął się proces zaniku ostatniego lądolodu złodowczenia Wisły. W ciągu następnych 3500 lat były okresy cieplejsze, w których dochodziło do rozwoju lasów brzoźowych z roślinnością stepowo-tundrową (okresy *bölling*, *allerød*). W okresach chłodniejszych (najstarszy, starszy i młodszy dryas) doszło do zaniku tych inicjalnych zbiorowisk leśnych. Na płaskich rosł jałowiec, a na stanowiskach bardziej wilgotnych – wierzb. Dominowała jednak roślinność zielna z trawami, turzycami i bylicami. Z okresami chłodnymi było związane powstawanie wydym (rys. 2.f). Wydmy powstały głównie z pisków nawiewanych z sandrów i odsłoniętych powierzchni tarasów nadzalewowych. Procesy denudacyjne, takie jak wietrzenie i erozja, zrównywały stoki starszych terenów rzeźby terenu (wysoczyzn, moren, kemów i innych), modelując ich krajobraz.

Początek holocenu (ok. 10 tys. lat temu) to okres formowania się tarasów zalewowych położonych na wysokości od 1,0 do 1,5 m powyżej poziomu obecnego lustra wody w rzece Wkrze. Są one zbudowane z pisków i żwirów, przechodzących w mady rzeczne. Powstawały torfowiska. Ocieplenie na początku holocenu (okres preborealny) zaznaczyło się panowaniem zbiorowisk leśnych, głównie z sosną i brzozą. W runie były obecne rośliny zielne oraz turzycy i paprocie. Wraz z postępującym ociepleniem wkraczały ciepłolubne drzewa liściaste (lipa, dąb, leszczyna). W późniejszym okresie, zwanym borealnym, pojawiły się lasy sosnowe z wierzchem i leszczyną. W ostatnim, najmłodszym okresie atlantyckim w lasach dominowały drzewa liściaste: dąb, lipa i jesion.

Trasy poprowadzono głównie wzdłuż asfaltowych dróg gminnych, które można przebyć pieszo, rowerem lub samochodem. W punktach postojowych zaprojektowano tablice edukacyjno-informacyjne, na których przedstawiono ciekawostki zarówno przyrodnicze, jak i historyczne. Są one źródłem informacji o geologii, historii i kulturze rejonu, i nawiązują do programu nauczania geografii na poziomie gimnazjalnym.

Ścieżka NA WZNIESIENIA MŁAWSKIE (tablice z niebieskim paskiem i znakiem śladów mamuta): Strzegowo Centrum Kulturowo-Historyczne „Kantor Młyński” (2,2 km) – Kuskowo Glinki (1,2 km) – Budy Strzegowskie (0,8 km) – Augustów (4,2 km) – Grabienice Małe (0,3 km) – Grabienice Wielkie (1,8 km) – Niedzbórz (2,2 km) – Sułkowo Polne (1,5 km) – Sułkowo Borowe (0,7 km) – Budy Sułkowskie (1,1 km) – Niedzbórz (1,9 km) – Pokrytki (1,6 km) – Konotopa (3,0 km) – Strzegowo Centrum Kulturowo-Historyczne „Kantor Młyński”.

1. Sandr w Kuskowie 52°53'24"N 20°19'11"E

Rys. 3. Schemat powstania sandru przed czołem łódolodu (K. Pochocka-Szwarc i M. Krzyczyska)

Był on wybitnym intelektualistą i wychowawcą młodzieży. W 1881 r. został członkiem Akademii Umiejętności, a w 1882 r. otrzymał tytuł profesora na Uniwersytecie Warszawskim. Specjalizował się w historii osiemnastowiecznej Polski i dziejach szlachty mazowieckiej. Na uwagę zasługuje jego opracowanie pt. „Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej”. W 1921 r. otrzymał na Uniwersytecie Warszawskim tytuł doktora honoris causa. Zmarł w 1926 r. w Warszawie. Izbę pamięci Władysława Smoleńskiego można odwiedzić w Zespole Szkół w Niedzborzu, którego jest patronem.

Wyruszając ze Strzegowa ścieżką rowerową w kierunku wschodnim docieramy do miejscowości Kuskowo-Glinki. W okolicy znajduje się cmentarz z okresu I wojny światowej. Pochowano tu 10 żołnierzy niemieckich oraz 39 żołnierzy rosyjskich, poległych w czasie walk pozycyjnych w okolicach Strzegowa w pierwszej połowie 1915 r.

Wokół Kuskowa rozciąga się mało urozmaicony, płaski krajobraz. Jest to obszar zbudowany z piasków i żwirów. Podczas topnienia łódolodu, wody roztopowe niosły duże ilości materiału piaszczysto-żwirowego, który osadzał się przed czołem łódolodu w postaci sandrów – rozległych stożków wodnolodowcowych (rys. 3).

2. Grabienice Małe 52°55'21"N 20°21'42"E

Z historią ziemi zawkrzeskiej jest związana postać profesora Władysława Smoleńskiego herbu Zagłoba, urodzonego 6 kwietnia 1851 r. w Grabienicach Małych (fot. 2).

Fot. 2. Portret Władysława Smoleńskiego z własnoręcznym podpisem (fot. J. Rychel)

3. Niedzbórz 52°56'03"N 20°20'2"E

Historia Niedzborza, podobnie jak pobliskich Pokrytek, sięga połowy XIV w. W 1505 r. miejscowość otrzymała prawa miejskie pod nazwą Międzybórz. Od drugiej połowy XVI w. miała już obecną nazwę. Narzyńscy herbu Dołęga wzniesli tu zamek, który opuszcili w pierwszej połowie XVIII w. Materiał z rozebranego zamku posłużył do budowy kościoła i klasztoru Bernardynów w Ratowie.

Drewniany kościół pod wezwaniem św. Mikołaja Biskupa istniał w Niedzborzu od połowy XVI w. do drugiej połowy XVIII w. Obecny, murowany kościół został wybudowany w latach 1885–1886 i wraz z parkiem przykościelnym i plebanią jest jednym z cenniejszych obiektów turystycznych gminy (fot. 3). Większość wyposażenia kościoła pochodzi z XVIII w., a organy pochodzą z 1932 r. Prawa miejskie Niedzbórz utracił w 1869 r. jako karę za udział mieszkańców w powstaniu styczniowym.

4. Budy Sułkowskie 52°57'18"N 22°23'53"E

Budy Sułkowskie to wieś powstała na początku XIX w., zlokalizowana u podnóża Wzgórz Mławskich. Punkt widokowy znajduje się na najwyższym pagórku piaszczysto-żwirowym mieniącym się Wzgórzem Mławskim. Podzwiać tu można panoramę okolicy.

Okolo 140 tys. lat temu czoło łódolodu zdłowiąca-nia Warty znajdowało się na linii tych maren, a na południe od nich rozciągał się rozległy, płaski obszar wytopiskowy. Powstawały tam moreny martwego łożu oraz niewielkie lokalne zastoiiska i powierzchnie sandrowe. Budowę geologiczną można prześledzić w żwirowni, we wsi Budy Mdzewskie.

W strefie morenowej można spotkać liczne glazy narzutowe. W samej wsi Budy Sułkowskie można zobaczyć glaz pomnikowy, granitoid o obwodzie 10,7 m i wysokości 1,3 m (fot. 4).

5. Santtuarium Drogiszka 52°57'06"N 20°23'04"E

Małowniczy zespół przyrodniczo-sakralny znajduje się za wsią Drogiszka, ok. 2,5 km na wschód. Drewniany kościół, wraz z zespołem 28 pomnikowych lip (fot. 5), jest zlokalizowany na zalesionym wzniesieniu w południowej części moren czołowych Wzgórz Mławskich.

Fot. 3. Kościół św. Mikołaja w Niedzborzu (fot. R. Wasiluk)

Fot. 4. Pomnik przyrody nieożywionej – glaz narzutowy w Budach Sułkowskich (fot. J. Rychel)

Fot. 5. Zabytkowy zespół sakralno-przyrodniczy Drogiszka (fot. R. Wasiluk)

Początki tego sanktuarium wiążą się z opowiadaniem o młynarzu mieszkającym przy kościele w Niedzborzu pod koniec XVI w., który miał widzenie św. Franciszka, wskazującego miejsce na postawienie krzyża. Krzyż postawiono w 1598 r. i od tego czasu z okolicznych stron przybyszy na modlitwy wierni, szczególnie na uroczystości związane z drzewem Krzyża Świętego (4 maja i 14 września) oraz w święto Przemienienia Pańskiego (6 sierpnia).

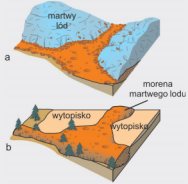
W 1635 r. na wzgórzu za Niedzborzem wzniesiono drewniany kościół pod wezwaniem Świętego Krzyża. Co roku, 6 sierpnia, odbywają się tu pieszce pielgrzymki ze Strzegowa do sanktuarium.

Ok. 500 m na zachód od zabytkowego zespołu sakralno-przyrodniczego, na prywatnej łące, znajduje się największy na obszarze Mazowsza głaz narzutowy, granitoid (*Kamiień św. Franciszka*). Ma on ok. 12,8 m obwodu i ok. 2,0 m widocznej wysokości.

6. Morena martwego lodu w Pokrytkach 52°56'18"N 20°20'22"E

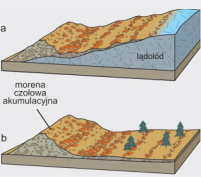
Pierwsze wzmianki o wsi Pokrytki (Pokryte Wod) pochodzą z 1349 r. Na początku XVI w. istniały dwie położone obok siebie wsie o tej nazwie (Pocrički duplex). Jedna z nich uzyskała prawa miejskie i przyjęła nazwę dzisiejszego Niedzborza, a druga to dzisiejsze Pokryki.

W pagórku znajdującym się ok. 200 m na południowy zachód od miejscowości Pokrytki, przy drodze ze Strzegowa do Niedzborza, znajduje się odsłonięcie. Widoczna jest tu budowa geologiczna pagórka morenowego, który zbudowany jest z piasków oraz piasków ze żwirami, akumulowanych najprawdopodobniej pomiędzy topniejącymi bryłami martwego lodu (rys. 4). Jest to jeden z wielu z pagórków moren martwego lodu, otaczających wytopiskowe obniżenia.

Rys. 4. Schemat powstania moreny martwego lodu (K. Pochocka-Szwarc i M. Krzeczyska)

7. Morena czołowa w Konotopie 52°55'33"N 20°19'24"E

Forma ta znajduje się przy drodze biegnącej ze Strzegowa w kierunku Pokrytek. Jest to **morena czołowa akumulacyjna**, która powstała w czasie regresji lądolodu złodowacenia Warty (rys. 2.b). Podczas dłuższego postoju lądolodu, przed jego czołem tworzyły się wały wzgórz moren czołowych zbudowane z glin zwałowych, piasków, żwirów i głazów (rys. 5).

Na północny gmina Strzegowa jest otoczona wzgórzami morenowymi (Wzniesienia Mławskie).

Rys. 5. Schemat powstania moreny czołowej akumulacyjnej (K. Pochocka-Szwarc i M. Krzeczyska)

Ścieżka PĘTLA WOKÓŁ WKRY (tablice z czerwonym pasem, logo przedstawiające rzekę): Strzegowo Centrum Kulturowo-Historyczne „Kantor Młyński” (0,6 km) – Strzegowo kościół św. Anny (1,0 km) – Strzegowo cmentarz żydowski (1,2 km) – Strzegowo cmentarz cholechryczny (2,6 km) – Rydzyn Szałachecki (2,0 km) – Stara Maryska (1,3 km) – Nowa Maryska (1,4 km) – Breginie (3,2 km) – Staroguby (0,3 km) – Radzimowice (1,1 km) – Giełczynek (3,5 km) – Prusocin (3,2 km) – Strzegowo Centrum Kulturowo-Historyczne „Kantor Młyński”.

1. Kościół św. Anny 52°53'24"N 20°16'39"E

Drewniany kościół wraz z drewnianą dzwonnica z XIX w. zlokalizowany na prawym, stromym brzegu Wkry, został zbudowany w Strzegowie w 1756 r. (fot. 6). Ołtarz główny pochodzi z XVIII w. (odnowiony w 1959 r.). Przy kościele rosną dwa stare pomnikowe dęby. Na jednym z nich, tuż za kościołem, odrasta co roku okaz bardzo rzadko spotykanego gatunku huby *Fistulina hepatica* (ozorek dębowy). Grzyb ten odznacza się intensywną, czerwoną barwą. Legenda głosi, że dęby posadził, polujący w tych stronach, król Kazimierz Wielki.

Fot. 6. Kościół św. Anny nad Wkrą (fot. J. Zdunkiewicz)

2. Cmentarz żydowski 52°52'54"N 20°16'18"E

Strzegowski kirkut znajduje się około 1 km na południe od kościoła św. Anny w lasu, przy polnej drodze w kierunku Unierzyża. Cmentarz powstał z inicjatywy przybyłego do Strzegowa w 1902 r. Icze Majera Piotrkowskiego. Na cmentarzu zachowało się 15 nagrobków (tzw. macew), z których najstarszy pochodzi z 1911 r. należy do Jakuba Halewi. Ostatni znany pochówek odbył się tu w 1941 r. Podczas II wojny światowej Niemcy zdewastowali cmentarz. Po wojnie wystawiono tu pomnik poświęcony pamięci pomordowanych Żydów. Na tablicy widnieje napis: *Żydom Strzegowa rozstrzelanym, powieszonym i zagazowanym przez hitlerowskich ludobójców w latach 1941–1943. W 2002 r. dzięki inicjatywie Polsko-Żydowskiego Programu Odnowy Cmentarzy, Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego oraz lokalnych władz, cmentarz odrestaurowano. Został on otoczony murem z metalową bramą oznakowaną heksagrawem.*

3. Cmentarz cholechryczny 52°53'28"N 20°16'24"E

Cmentarz cholechryczny w Strzegowie znajduje się tuż za kościołem św. Anny, na przedłużeniu ulicy Kościelnej, po lewej stronie drogi do Rydzyna Szałacheckiego. Obecnie na cmentarzu pozostał tylko krzyż na kamiennym podstawie z wyrytą datą 1898 r. (fot. 7). Cholera to zakaźna choroba, atakująca układ pokarmowy. Do Polski trafiła najprawdopodobniej w 1831 r., przyniesiona przez rosyjskich żołnierzy i rozprzestrzeniona na polską armię powstańców. Na terenie gminy Strzegowo i gminy Radzanów cholera występowała w latach: 1848, 1852–1856, 1865–1866, 1872–1873, 1891–1892, 1897–1898, zbierając swoje straszne żniwo. Głód oraz przeżyte inne choroby, np. grypa i tyfus sprzyjały zachorowalności na cholera. To rzeka Wkra mogła przenosić bakterie cholery: wiosenne roztopy i podtopienia sprawiały, że większość zanieczyszczonych gospodarskich była zmywana do rzeki. W wyniku epidemii wymierały całe rodziny.

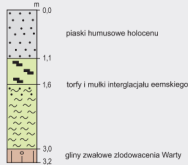
Fot. 7. Zabytkowy krzyż na cmentarzu cholechrycznym w Strzegowie (fot. J. Rychel)

Na drogach, przed domami stawiano figurki lub krzyże dwuramiennne (tzw. karawaki), które miały chronić przed „morowym powietrzem”. Do dziś zachował się taki krzyż w Pokrytkach koło Niedźborza.

4. Stara Maryska 52°53'34"N 20°12'28"E

Nazwa miejscowości pochodzi od imienia córki właściciela folwarku. Po powstaniu stycziowym uwiecznieni przez carat chłopcy z tego folwarku osiedlili się po drugiej stronie ówczesnego bagna, zakładając osadę Nowa Maryska, a dotychczasowa wioska Maryska zyskała nazwę Stara Maryska. W 1925 r. na miejscu rozbranego starego dworu postawiono budynek z czerwonej cegły zachowany do dziś.

W okolicy wsi Stara Maryska znajduje się najlepiej udokumentowane stanowisko interglacjalne eemskiego w rejonie północnego Mazowsza. Osady kopalnego jeziora wypełniają obniżenie. Obecnie występują tam torfy, namuły torfiste i piaski humusowe (rys. 6). Około 100 tys. lat temu znajdowało się w tym miejscu niewielkie jezioro. W tym czasie w okolicy rosły zwarte lasy z leszczyną, lipą i dębem. Ochłodzenie u schyłku tego interglacjalnego, zwiastujące nadciągające zlodowacenie Wisły, zaznało się zmianą roślinności. W okolicy jeziora rosły lasy iglaste z sosną. Informacje takie uzyskano na podstawie analiz paleobotanicznych (palinologicznych) z próbek z nawierconych osadów jeziornych.

Rys. 6. Profil osadów nawierconych w Starej Marysce (K. Pochocka-Szwarc, J. Rycheł na podst. M. Lichwa, 2007)

5. Wysoczyzna Bregiń 52°54'10"N 20°12'01"E

Poruszając się w kierunku północnym od kopalnego jeziora w Starej Marysce, docieramy w okolicy Bregiń, gdzie rozpościera się płaska, gliniasta powierzchnia wysoczyzny południowej. Nazwa tej miejscowości pochodzi od słowa „breginie”, oznaczającego kiedyś brzeg. Miejscowość powstała w połowie XIX w.

Wysoczyzna południowa zajmuje rozległy obszar o powierzchni urozmaiconej pagórkami i obniżeniami bezodpornymi, powstają pod czas nierównomiernego wytapiania się materiału (glin lodowcowych) z łądolu. Gliny lodowcowe są osady składające się z piasków drobnziarnistych, mułków, żwirów i głazów, a niekiedy nawet i łów.

Jest to wysoczyzna morenowa płaska, pochodząca ze zlodowacenia Warty, czyli sprzed około 140 tys. lat. Takie „stare” wysoczyzny charakteryzują się mało urozmaiconą rzeźbą, a na ich powierzchni często można znaleźć graniaki – kamienie, których powierzchnia jest oszlifowana przez wiatr. Graniaki są dowodem na to, że obszar, na którym występują, podlegał warunkom klimatu peryglacjalnego.

6. Na moście w Starogubach 52°55'11"N 20°12'14"E

Rzeka Wkra ze względu na swój meandrowy przebieg tworzy niezwykle malowniczy krajobraz, co można zaobserwować, przekraczając most w Starogubach. Meandry są to zakłosa rzeczne, czyli wygięcia odcinków rzeki zawarte między jej dwoma zakrętami o tym samym kierunku (dwoma prawymi lub dwoma lewymi). Tworzą się one zazwyczaj na terenach nizinnych, w dolnym oraz środkowym odcinku rzeki, tam gdzie ma ona mały spadek oraz słaby nurt. Meandry sprawiają, że rzeka płynie wolniej niż w wyprostowanym sztucznie korycie, a dolina magazynuje więcej wody. Rozwój zakoli prowadzi do stopniowego, bocznego przesuwania się koryta.

Proces ten jest przerywany przez ścięcie zakola lub rozcięcie nasady jego pętli. Opuszczona część zakola przekształca się w starorzecze, stopniowo zarastające i wypełniające się osadami organicznymi i mineralnymi, wnoszonymi do niego podczas wezbrań (rys. 7).

7. Wydma Giełczyńska 52°55'32"N 20°13'17"E

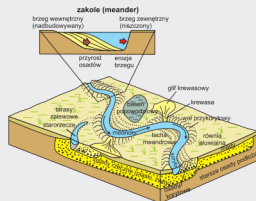
Giełczynek znajduje się ok. 6 km na północny zachód od Strzegowa, przy drodze do Radzanowa, na lewym brzegu rzeki Wkry. Początki wsi sięgają XIV w. Jan Giełczyński – dworzanin księcia mazowieckiego, był pierwszym używającym tego nazwiska.

Omawiana wydma znajduje się przy drodze z Giełczyńska do Bońkowa Kościelnego. Została usypana z przewiewianych piasków sandrowych.

Wydmy to piaszczyste pagórki usypiane przez wiatr na skutek akumulacji eolicznej. W Polsce najczęściej spotykamy wydmy typu parabolicznego. Wygięcie łuku takich wydm jest zgodne z kierunkiem wiatru (rys. 8). Rozwijały się one w warunkach klimatu peryglacjalnego u schyłku ostatniego zlodowacenia: starszym (12,0–11,8 tys. lat temu) i młodszym dryasie (10,70–10,25 tys. lat temu).

8. Prusocin – stanowisko archeologiczne 52°54'29"N 20°15'16"E

Nazwa miejscowości Prusocin pojawiła się w 1452 r., gdy sędzia płocki Stanisław ze Strzegowa podzielił swoje dobra między synów. Wtedy to nazwę wsi zapisywano „Prussocino”. Wiek nakładał do dóbr strzegowskich, a pod koniec XIX w. włączono ją do dóbr Radziwów.

Rys. 7. Schemat rzeki meandrującej (J. Rycheł na podst. Allen, 1977)

Rys. 8. Schemat wydmy parabolicznej (K. Pochocka-Szwarc i M. Krzyżczyńska, 2010)

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie obecnej gminy Strzegowo pochodzą z epoki kamiennej (mezolitu), czyli z okresu od 8,0 do 4,8 tys. lat p.n.e. Znaleźiska rejonu Prusocina to ślady osadnictwa z epoki kamienia, brązu i żelaza oraz wczesnośredniowieczne. U schyłku II w. p.n.e. w dorzeczu Wkry rozpowszechniła się znajomość obróbki żelaza, która przywędrowała z obszaru środkowej Wisły wraz z ludnością kultury przeworskiej. W kulturze tej zmarłych chowano w naczyniach, tzw. popielnicach, a mężczyznom-wojownikom wkładano do grobu broń, włócznie i tarcze (fot. 8).

Fot. 8. Groń włóczni i umbro tarczy (zabytki pochodzące ze stanowisk archeologicznych na terenie gminy Strzegowo) oraz popielnica grzebalna (Muzeum Archeologiczne w Mławie)

WALORY PRZYRODNICZE

Hydrografia. Obszar gminy Strzegowo znajduje się w dorzeczu rzeki Wkry, której całkowita długość wynosi 249,1 km. Płynie ona z północnego zachodu na południowy wschód. Jest prawobrzeżnym dopływem Narwi, która wpływa do Wisły. Jej ciekli lewobrzeżne to: Topielica, Wisiółka i Roslica, a prawobrzeżne to Raciążnica.

Dolina Wkry stanowi korytarz ekologiczny, który umożliwił rozprzestrzenianie się roślin i zwierząt oraz swobodną migrację zwierząt wędrownych.

Wkra jest rzeką meandrującą, która w wyniku niewielkiego spadku terenu tworzy meandry o zewnętrznych stromych krawędziach o wys. od 2 do 5 m. Występują też liczne starorzecza, zarówno wypielone wodą, jak i zarastające. Dolina Wkry biegnie przez obszar gminy na długości 22 km i ma zmienną szerokość nawet od 60 do 150 m. Na płaskiej powierzchni tarasów zalewowych znajdują się pojedyncze starorzecza, które zostały odmulone, pogłębiane, zarybione i są użytkowane przez wędkarzy z Polskiego Związku Wędkarskiego.

Szata roślinna. Najbardziej powszechnymi typami siedlisk są: bór mieszany, dębowo-sosnowy, sosnowy oraz las mieszany dębowo-grabowo-lipowy. Dominujący udział w drzewostanie ma sosna (prawie 75%), zaś uzupełniający: olsza, brzoza, dąb, grab, lipa i świerk. Na terenie gminy występują dwa niewielkie kompleksy lasów ochronnych, na północ od Strzegowa i na północ od Nowin Gizińskich.

Zbiorowiska łąkowe i bagienne występują jedynie wzdłuż cieków i zagłębień bezodpływowych.

W obniżeniach, przede wszystkim w dolinie rzeki Wkry, są zlokalizowane podmokłe i bagienne łągi olszowo-jesionowe i wierzbowo-topolowe.

Świat zwierzęcy. Największą różnorodnością gatunkową odznacza się świat owadów, a wśród nich barwne motyle chronione: paź królowej i mieniak tęczowiec oraz objęte ochroną trzmiele. Wiele gatunków jest tu ściśle związanych z obecnością rzeki. Są to głównie ptaki, m.in. błotniak łąkowy, derkacz, czapla, żuraw, bocian, czajka i kwiczoł. Są tu dobre warunki do życia ptaków chronionych, takich jak: kumak nizinny, grzebiuszka ziemna, ropucha szara i rzekotka drzewna. Świat ryb to gatunki charakterystyczne dla wód wolnopłynących i stojących, głównie: płóc, kłen, ukleja, różanka, leszcz, rzadziej karp i szczupak. W lasach bytują sarny, zające i dziki. Na podmokłościach spotyka się piżmaki, bobry i wydry. Znajdują się tu chronione siedliska bobra europejskiego i żurawia.

WALORY KRAJOZNAWCZE

Fot. 9. Widok z mostu w Starogubach na meandrującą rzekę Wkrę (fot. R. Wasiliuk)

Nadwkrzański Obszar Chronionego Krajobrazu obejmuje prawie 95% powierzchni gminy Strzegowo i stanowi ponad 20% całego obszaru chronionego. Ochroną są objęte walory rzeki Wkry, wykształconej w wyniku różnorodnych procesów erozyjnych wód fluwio-glacialnych dwóch ostatnich zlodowaceń, o odcinkach reprezentujących różne formy dolin rzecznych: silnie meandrujące, mające liczne odnogi i starorzecza.

Ponad 75% obszaru gminy to rozległe płaszczyste powierzchnie łąk, pól i lasów sosnowych porastających wydmy. Przebiegająca przez obszar gminy z NW na SE rzeka Wkra jest jednym z największych atutów przyrodniczych gminy (fot. 9). Różelwa widoczne przy podniesieniu stania wód, „grzęzłowe łąki”, podziwiane wczesnym latem

i wreszcie wijące się zakola, zarastające starorzecza, wyeksponowana wysoka skarpa, wodna flora i fauna potrafią zachwycić turystów.

Ukształtowanie powierzchni terenu gminy zmienia się w północnej części obszaru. Mdzewo, Drogiszka, Budy Sulkowskie i Unikowo leżą już na wzniesieniach przechodzących ku północy we Wzgórza Mławskie, skąd można podziwiać panoramę okolicy. Z uwagi na dobrze przygotowane drogi gminne, często asfaltowe, Strzegowo to doskonałe miejsce, skąd można wyruszyć pieszo, rowerem lub samochodem na przygotowane edukacyjne ścieżki geologiczne. Drogi gminne są idealne nawet dla mało zaawansowanych fanów nordic walking. Preferujący aktywny wypoczynek mogą korzystać z ogólnodostępnych obiektów sportowych (wielofunkcyjne boiska, korty tenisowe, stadion oraz obiekty sezonowe, np. lodowiska).

Atrakcjami turystycznymi są liczne zabytki architektury sakralnej, jak np. drewniane kościoły w Drogiszce, św. Anny w Strzegowie oraz kościół w Dąbrowie, czy neogotycki kościół parafialny św. Mikołaja w Niedźborzu oraz zabytkowe nekropolie, cmentarze i mogiły z różnych okresów historycznych. Na południowo-zachodnich obrzeżach Strzegowa znajduje się cmentarz żydowski z XIX w. Na cmentarzu parafialnym w Strzegowie znajduje się mogiła zbiorowa ułanów 115. pułku z okresu wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. Są tu też cmentarze ewangelickie oraz dawny cmentarz choleryczny, znajdujący się w Strzegowie przy drodze do Rydzyna Szlacheckiego.

Pobliki Unierzyż jest najstarszą miejscowością na terenie gminy (znany od 1233 r. pod nazwą Uniezir). Na jednej z wysp na rzece Wkrze w okolicy Unierzyża odkryto wczesnośredniowieczne grodzisko z XI w. W Unierzyżu znajduje się podworski zespół z drewnianym młynem wodnym.

W okolicznych wsiach można napotkać liczne przydrożne krzyże i kapliczki, często stare i zabytkowe. Jest ich ponad 100 i wokół nich organizuje się życie religijne społeczności strzegowskiej.

W budynku strzegowskich Muzealiów są gromadzone eksponaty służące jako przedmioty codziennego użytku w minionych stuleciach oraz dokumentacja oddająca charakter wsi mazowieckiej. Obecnie otwarta jest Izba Pamięci Marianny Razik, poświęcona jej twórczości malarskiej.

Niewątpliwą atrakcją turystyczną dla całych rodzin jest nowo wybudowane strzegowskie Centrum Kulturowo-Historyczne „Kantor Młyński”, usytuowane na północnym brzegu rzeki Wkry.

Jest to nowoczesny kompleks edukacyjno-rekreacyjny, który oferuje wiele atrakcji. Znajduję się tu zadająca scena wraz z miejscami dla widzów, plac zabaw dla dzieci, kawiarnia z tarasem, rekonstrukcja naturalnej wielkości mamuta oraz lapidarium – „ogródek” z glazami narzutowymi. W Centrum są przygotowane ekspozycje stałe i czasowe. Nad Wkrą zostały odsłonięte fundamenty starego młyna wodnego (fot. 10), wraz z mechanizmem napędowym – są widoczne turbiny, mostek i zapora. Młyn wodny został zbudowany pod koniec XIX w. Już od 1917 r. poza przetwarzaniem zbóż wytwarzał energię elektryczną.

Z Centrum Kulturowo-Historycznego „Kantor Młyński” wyruszają dwie ścieżki edukacyjne, w kierunku północno-wschodnim od Strzegowa **NA WZNIESIENIA MŁAWSKIE** oraz w kierunku północno-zachodnim **PETLĄ WOKÓŁ WKRY**. Na terenie gminy wyznaczono odcinek jednego szlaku rowerowego, lecz jest projektowana jego kontynuacja i poprowadzenie trzech innych szlaków rowerowych.

Fot. 10. Stary młyn wodny na Wkrze w Strzegowie (fot. ze zbiorów T. Kulasa)

LAPIDARIUM

Lapidarium to miejsce, w którym przechowuje się i prezentuje się zgromadzone okazy glazów naturalnych. Zarówno lapidarium (fot. 11), jak i większość prezentowanych w okolicy stanowisk geologicznych jest nierozdzielnie związana z obecnością na tym terenie łądolodu. Łądolód, czyli lodowiec kontynentalny, składał się nie tylko z ogromnej ilości lodu, ale niósł ze sobą materiał skalny, pochodzący zarówno z podłoża, po którym się przesuwał, jak i materiał, który się do niego dostawał podczas pokonywania przeszkód. W czasie ruchu łądolodu skały były niszczone, ulegały ścieraniu i kruszeniu, a następnie były rozdrabnianie, a mniej odporne ścierane na pył.

Lapidarium w Strzegowie jest ekspozycją stałą na świeżym powietrzu i zawiera obecnie 17 glazów narzutowych (narzutniaków, eratyków), pochodzących z Kopalni Węgla Brunatnego Konin w Kleczewie. Zostały one wyselekcjonowane pod względem miejsca ich pochodzenia z obszaru Skandynawii, skąd przytransportowały je łądolody. Znając miejsce pochodzenia eratyków, można odtworzyć kierunki ruchu łądolodu. Takie charakterystyczne typy glazów nazywamy eratykami przewodnimi. Istnieje ponad 200 typów eratyków przewodnich. Lapidarium strzegowskie prezentuje 4 typy prowincji skandynawskich: A (południowa i środkowa Szwecja, Uppland), B (wyspy Alandzkie), C (środkowa część Bałtyku) i D (południowa Finlandia).

Fot. 11. Lapidarium glazów narzutowych oraz rekonstrukcja mamuta – dar PIG-PIB – przed Centrum Kulturowo-Historycznym „Kantor Młyński” w Strzegowie, nad Wkrą (fot. J. Rychel)

Wystawa „Czas Mamuta” to czasowa ekspozycja Muzeum Państwowego Instytutu Geologicznego – Państwowego Instytutu Badawczego w Warszawie. Została ona otwarta w budynku Centrum Kulturowo-Historycznego „Kantor Młyński” 19 września 2011 r. na okres dwóch lat.

Wystawa przybliżyła zwiedzającym świat epoki lodowcowej. Podczas złodowaceń, na obszarze dzisiejszej północnej Polski rozciągała się lodowa pustynia, przechodząca ku południowi w tundrę i peryglacjalny step zwany „mamucim stepem”, porośnięty zimnolubnymi trawami oraz niskimi drzewami i krzewami, takimi jak: karłowata brzoza, wierzba czy dębik osmiopłatkowy. W ślad za zmianami klimatu i roślinności zmieniła się też fauna. Na przemian Polskę zamieszkiwały zwierzęta arktyczne i bardziej ciepłolubne. Powszeczenie na tym terenie występowały stada mamutów, prażubrów, reniferów, jeleni olbrzymich, koni pierwotnych oraz prowadzące osobliwy tryb życia nosorożce włochate. Liczne stada trawożernych zwierząt przyciągały za sobą drażliwki, takie jak np. tygrysy szabłożębne, a u schyłku epoki lodowcowej także ludy pierwotnych.

W centralnym punkcie wystawy znajduje się „namiot łowców mamutów”. Jest to rekonstrukcja domostwa ludzi pierwotnych sprzed około 12 tys. lat (fot. 12). Namioty takie były budowane głównie z kości upolowanych zwierząt oraz szcztaków kostnych znajdujących na stepie. Na wystawie możemy również zobaczyć najczęstszą znajdowaną na Mazowszu kości zwierząt plejstocenskich. Rysunki-rekonstrukcje wraz z opisami są świetlaniem uzupełnieniem wystawy.

W holi wystawy znajduje się podświetlana panorama obszaru czoła łądolodu złodowacej Wisły, która przenosi nas o około 15 tys. lat wstecz.

Rzeźba konia została postawiona w miejscu historycznych targów końskich, gdzie do dziś odbywają się targi poniedziałkowe. Ta charakterystyczna rzeźba autorstwa rodzimego artysty Jana Stępkowskiego, jest jedną z wielu, które możemy podziwiać w Strzegowie i okolicach.

Związ tradycją w gminie są imprezy cykliczne:

Dożynki gminne, czyli spotkania z Mazowiecką Tradycją Ludową, organizowane w pierwszy weekend września, co roku w innej miejscowości na terenie gminy, połączone z występami i koncertami oraz degustacją potraw regionalnych.

Objazyd wiejskie pół, związane z tradycją święcenia pół, obchodzone w parafiach Niedzbórz i Unierzyż w maju i czerwcu. Procesja mieszkańców obchodzi w niedzielne popołudnia pola i zatrzymuje się przy czterech stacjach przystrojonych kwiatami, gdzie są usypane kopczyk. Po ich poświęceniu objazd kończy się mszą w kościele lub miejscowej remizie.

Zarówno **Boże Ciało**, jak i **odpusty** w Strzegowie, Drogiszce, Dąbrowie i Unierzyżu przyciągają tłumy wiernych. Ponadto każdego roku odbywają się **Dni Strzegowa, Parafiada, Wielki Piknik Rodzinny, plenery malarskie, zawody strażackie**.

Hejnał strzegowski rozbrzmiewa codziennie w południe z budynku Urzędu Gminy Strzegowo.

Fot. 12. Ekspozycja „Czas mamuta” w „Kantorze Młyńskim”, na pierwszym planie namiot łowców mamutów (fot. J. Rychel)

akumulacja – gromadzenie osadów, np. przez płynącą wodę w rzekach (akumulacja rzeczna) lub w wyniku działalności wiatru (akumulacja eoliczna)

bryły martwego lodu (płaty martwych lodów) – izolowane od siebie i od krawędzi lodolodu fragmenty lodu. Są charakterystyczne dla wytapiania się lodolodu na znacznej przestrzeni, tzw. deglacjacja aeralna

deglacja – zanik pokrywy lodowej, odsłanianie obszaru spod pokrywy lodowej. Może przebiegać frontalnie (topi się całe czoło lądolodu) lub aeralnie, gdy zanikanie lodu odbywa się na całej jego powierzchni, powodując obniżanie brzeżnej strefy i jej rozpad na bryły martwego lodu

denudacja – niszczenie, procesy powodujące wyrównanie i stopniowe obniżanie powierzchni terenu

głif krewasowy – forma akumulacji rzecznej, płaszczysto-mułkowy stożek powstały podczas przerwania i rozmycia wału brzegowego w okresach wezbrań

głaz narzutowy – okruch skalny, do kilkudziesięciu metrów średnicy, przetransportowany w masie lodowej i osadzony po jej wytopieniu w pewnej odległości od miejsca pobrania

gylite – osady organiczne lub organiczno-mineralne powstające na dnie jezior. Składają się z dobrze zachowanych szczątków organizmów, zwłaszcza fitoplanktonu i mają charakterystyczną „galaretowatą” konsystencję. Ich sedimentacja następuje pod wodą, poza zasięgiem szuwarów

kem – forma akumulacji wzniesienia lodowcowej, pagórek, garb lub stółwo o wysokości do kilkunastu metrów i średnicy do kilkuset metrów. Zbudowana z warstwowych piasków, mułków i żwirów osadzanych w szczelinach przetańowych w obrębie masy lodowej, bądź między sąsiednimi łobami lodolodu

krevasa – forma erozji rzecznej, podłużne zagłębienie powstałe w wyniku przerwania wału brzegowego, przykorytowanego rzeki

lob – część czoła lądolodu, która porusza się szybciej niż pozostała masa lądolodu, co może być związane np. z morfologią terenu, stopniem uszczelnienia czy termiką lodu

moreny czołowe akumulacyjne – formy akumulacji lodu

(tzw. stagnacja). Tworzą podłużne wały lub grzbiety o kształcie dawnej krawędzi lodolodu. Zbudowane są ze żwirów, głazów oraz piasków, rzadziej z glin

moreny martwego lodu – formy akumulacji lodowcowej, związane z zarnierającym, czyli tzw. martwym lodem. Powstają w czasie deglacjacji arealnej. Zbudowane są z piasków, żwirów oraz glazów i glin – materiału, który wytopił się przy krawędzi martwego lodu, często w sąsiedztwie obniżen terenu lub jezior wytopiskowych

oz – forma akumulacji wodonolodowcowej, w kształcie wydłużonego wału, zbudowana z materiału piaszczysto-żwirowego. Powstaje w wyniku wypełniania pierwotnych tuneli wewnątrzłodowych (= inglacialnych) lub podłodowych (= subglacialnych) przez transportowany przez wody wytopnieniowe materiał mineralny

osady wodnolodowcowe – osady akumulowane w warunkach rzecznołodowcowych, np. przez wody roztopowe wypływające z lodolodu (lodowca)

osady zastoiskowe – osady akumulowane w zastoiskach. Są to zazwyczaj mułki i ły, często warstwowane (laminyowane, warwowe)

palinologia – dział paleobotaniki (botaniki) zajmujący się badaniem pyłków i zarodników roślin współczesnych i kopalnych, dostarczająca informacji o warunkach panujących w danym środowisku

peryglacjaalna strefa – obszar o klimacie zimnym i suchym z wiejącymi silnymi wiatrami, które usuwają pokrywę śnieżną, odsłaniając powierzchnię gruntu. Warunki takie występują na obszarach bezpośrednio przed czołem lodowodu.

recesja lądolodu – topienie się lądolodu (lodowca), zmniejszanie jego zasięgu i objętości, gdy przeważają procesy topnienia (ocieplenie warunków klimatycznych)

sandr – forma akumulacji wodnolodowcowej; rozległy, płaski stożek napływowy lub zespół stożków. Powstaje na przedpolu lodowodu, podczas deklacji. Zbudowany z płasków i żwirów

starorzecze – fragment odciętego koryta rzecznego w procesie migracji rzeki meandrującej. Wypełniane jest stopniowo osadami nanoszonymi przez rzekę podczas wezbrań oraz osadami organicznymi podczas stopniowego zarastania

transgresja lądolodu – powiększanie obszaru zajętego już wcześniej przez lądolód (lodowiec) w wyniku zwiększania się jego objętości. Przejawia się przesuwaniem do przodu czoła lądolodu (lodowca)

wyniesienie mazursko-suwańskie – główna, geologiczna jednostka strukturalna w północno-wschodniej Polsce, kontynuująca się na obszar Białorusi. Zbudowana jest ze skał krystalicznych, znajdujących się na głębokości od ok. 2000 m (około Dziadowa i Ciechanowa) do 300 m w pobliżu wschodnich granic Polski)

wytopisko – obniżenie utworzone w wyniku wytapiania płatów i brył martwego lodu lub lodu gruntowego

zagłębienie końcowe – lub misa końcowa – niezbyt głębokie, rozległe obniżenie w strefie zaplecza moreny czołowej, utworzone w wyniku wytapiania rozległego płata martwego lodu

zastoisko – jezioro utworzone przed czołem lądolodu (lodowca) w wyniku zatamowania naturalnego odpływu

LITERATURA

ALLEN R.L., 1977 — Fizyczne procesy sedymentacji. Wyd. PWN., Warszawa.

BER A., LINDNER L., MARKS L., 2007 — Propozycja podziału stratygraficznego czwartorzędu Polski, *Prz. Geol.*, **55**, 2.

GRUSZECKI E., 1929 — Bitwa pod Żurominkiem. W: Zarys historii wojennej 3-go Pułku Szwoleżerów Mazowieckich imienia pułkownika Kozielskiego. Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa.

GRZYMKOWSKI A., 2007 — Zbiory, badania i najciekawsze zabytki działu archeologicznego. Muzeum Ziemi Zawkrzeńskiej. Archeologia.

JAROSZEWSKI W., MARKS L., RADOMSKI A., 1985 — Słownik geologii dynamicznej, Wyd. Geol., Warszawa.

LICHWA M., 2007 — Szczegółowa Mapa Geologiczna Polski 1:50 000, ark. Radzanów wraz z Objaśnieniami. Państw. Inst. Geol., Warszawa.

KONDRACKI J., 2007 — Geografia regionalna Polski. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.

KULAS T., 2010 — Strzegowskie zeszyty historyczne, cz. 1. Wyd. Jaćwież, Suwałki.

SPACZYŃSKI J., 2011 — Epidemie cholery w XIX wieku. Strzegowskie zeszyty historyczne, cz. 2. Wyd. Jaćwież, Suwałki.

STUPNICKA E., 1997 — Geologia regionalna Polski. Wyd. UW, Warszawa.

WAGNER R. (red.), 2008 — Tabela stratygraficzna Polski. PIG-PIB, Warszawa.

WROTEK K., 2008 — Szczegółowa Mapa Geologiczna Polski 1:50 000, ark. Strzegowo-Osada wraz z Objasnenieniami. Państw. Inst. Geol., Warszawa.

Autorzy dziękują Panu prof. dr hab. Jerzemu Nawrockiemu za okazane wsparcie i współpracę na każdym etapie realizacji projektu oraz wójtowi gminy Strzegowo, Panu Wiesławowi Zalewskiemu, za akceptację i pomoc w wykonaniu mapy.

